

Міністерство освіти і науки України  
Чернівецький національний університет  
імені Юрія Федьковича

ББК 63.3(4)«196»я7+63.3(7СПО)«196»я7  
М 754  
УДК 94(4-1)(07)+94(73)(07)

Друкується за ухвалою редакційно-видавничої ради  
Чернівецького національного університету  
імені Юрія Федьковича

**МОЛОДІЖНИЙ РАДИКАЛІЗМ**  
**другої половини 60-х рр. XX ст.**  
**в країнах Західної Європи та США**

М 754 **Молодіжний радикалізм другої половини 60-х рр. XX ст. в країнах Західної Європи та США.** Конспект лекцій. Частина I / Укл.: А. В. Мінаєв. – Чернівці: Рута, 2008. – 42 с.

У виданні містяться лекції зі спецкурсу «Молодіжний радикалізм другої половини 60-х рр. XX ст. в країнах Західної Європи та США», в яких розкривається суть понять «радикалізм», «молодь», подаються основні методологічні підходи до вивчення проблеми молодіжного радикалізму 60-х рр., а також з'ясовуються передумови та причини активізації молодіжного протесту в другій половині 60-х рр. XX ст. в країнах Західної Європи та США.

Для студентів факультету історії, політології та міжнародних відносин спеціальності «Історія», а також для вчителів історії, політологів.

УДК 94(4-1)(07)+94(73)(07)  
ББК 63.3(4)«196»я7+63.3(7СПО)«196»я7

*Конспект лекцій*

Частина I

**Чернівці**  
**«Рута»**  
**2008**

© «Рута», 2008  
© Мінаєв А.В., 2008

**Лекція 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ  
МОЛОДІЖНОГО РАДИКАЛІЗМУ  
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 60-Х РР. ХХ СТ.  
В КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА США**

План:

1. Поняття «радикалізм» та «лівий радикалізм» у контексті молодіжного протесту другої половини 60-х рр. ХХ ст. в країнах Західної Європи та США.
2. Категорія “молодь” та її характеристика.

**Література:**

1. Давыдов Ю. Н. Контркультура и кризис социализации молодежи // Молодежь, НТР, капитализм. – М.: МГУ, 1979. – С. 245-287.
2. Иконникова С. Н., Шумилова Э.Н. Критика буржуазных теорий "конфликта поколений" и молодежи как "нового общественного класса" // Молодежь, НТР, капитализм. – М.: МГУ, 1979. – С. 164-189.
3. Кле М. Психология подростка. Психо-сексуальное развитие. – М.: Педагогика, 1991. – 234 с.
4. Корнієвський О. А., Якушик В. М. Молодіжний рух та політичні об'єднання в сучасній Україні. – К.: Київське братство, 1997.
5. Левада Ю. Нотатки щодо "проблеми поколінь" // Критика. – 2003. – Ч. 10 (жовтень). – С. 15-17.
6. Мінаєв А. В. Молодіжний рух другої половини 60-х рр. ХХ ст. в країнах Заходу: причини піднесення // Питання історії нового та новітнього часу: Збірник наукових статей. - Вип. 6. – Чернівці: ЧДУ, 1999. – С. 281-287.
7. Павловський В. В. Основи ювенології: Монографія. – Чернівці: Зелена Буковина, 2005. – 208 с.
8. Попков В. Идеино-политические истоки леворадикализма в США // Вибір. – 1998. - № 3-4. – С. 196-206.
9. Ручкин Б. А. Молодежь и становление новой России // Социс. – 1998. - № 5. – С. 90-98.
10. Соціологія. Посібник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. доктора історичних наук Городяненка В. Г. – К.: Академія, 1999, 384 с.

11. Сурмин Ю. П. Проблемы молодежи и молодежной политики // Вибір. – 1995. - № 3. – С. 110-124.

12. Ушакин С. А. Молодежь как субъект деятельности (Попытка обзора методологических подходов) // Полис. – 1993. - № 2. - С. 136-144.

13. Худавердян В. Ц. Бунт или политическая активность? – М.: Молодая гвардия, 1978. – 159 с.

**1. Поняття «радикалізм» та «лівий радикалізм» у контексті молодіжного протесту другої половини 60-х рр. ХХ ст. в країнах Західної Європи та США.**

ХХ століття було століттям великих потрясінь. Жовтнева революція в Росії, дві світові війни, національно-визвольний рух, який покінчив з колоніальною системою, нескінченні перевороти та громадянські війни в слаборозвинутих країнах позбавили людство відчуття відносного спокою, притаманного йому у столітті позаминулому. Помітне місце серед визначних подій століття займає спалах молодіжної активності, що охопив найрозвинутіші держави Західної Європи та Північної Америки в другій половині 60-х рр., а також тією чи іншою мірою вплинув як на країни "третього світу", так і на країни так званого "соціалістичного табору". Молодіжний рух другої половини 60-х рр., з одного боку, спричинив гостру політичну кризу в багатьох західних державах, а, з іншого, став одночасно результатом і проявом глибокої кризи основних соціальних (світоглядних, культурних, освітньо-виховних тощо) цінностей західного суспільства.

Молодіжний протест другої половини 60-х рр. в країнах Заходу таким чином може бути визначений загалом як «радикальний». Термін «радикал» (від лат. «*radicalis*» - корінний) означає прихильника крайніх, рішучих дій чи поглядів. З іншого боку, існує поширена на рівні буденної свідомості точка зору, згідно якої радикалізм являє собою *соціальний критицизм*, тобто все, що пов'язане з різкою критикою наявного суспільства, неприйняттям чи навіть відторгненням його діючих інститутів, домінуючих ідеологічних та духовних цінностей. Однак за таким критерієм, як правильно відмічає вітчизняний науковець В. Попов, до радикалів можна віднести не лише відвертих бунтівників, налаштованих на повалення існуючого суспільного ладу, але й лібералів чи соціал-реформістів (а в певних випадках навіть консерваторів). Утім, насправді ліберал чи консерватор у своїй соціальній критиці не виходить за межі наявної

системи відносин. Вони можуть висловлювати свою незгоду з наявними порядками, проте така незгода буде зорієнтована *не на руйнування, а на стабілізацію* системи, не на корінний злам суспільства, а на здійснення певних реформ; при цьому у своїй діяльності як ліберал, так і консерватор, як правило, намагаються спиратись на існуючі, офіційно санкціоновані соціально-політичні механізми, рідко вступаючи з ними в суперечку.

Безумовно, серед учасників молодіжного протесту другої половини 60-х рр. XX ст. в країнах Західної Європи та США було чимало прихильників ліберальних, соціал-демократичних, навіть консервативних ідей. Однак у переважній більшості у даному русі домінували саме ті, чий погляд правомірно класифікувати як *радикальні*. Справа полягає не стільки в *чисельній перевазі* прихильників радикального мислення та способу дій (навпаки, за деякими даними питома вага радикалів та екстремістів у молодіжному протесті 60-х рр. у США не перевищувала 14-15%), скільки в тому, що радикали виступали *активніше*, їх погляди, манера поведінки були викликом громадській думці, а дії сприймалися як реальна загроза «системі», отож, і впадали вони в око сучаснику більше, ніж їх політичні конкуренти.

Лідери та активісти молодіжного протесту другої половини 60-х рр. XX ст. прагнули повалити ненависний їм «істеблішмент» з усіма складовими – інститутами влади, традиціями, освітою та культурними надбаннями тощо, простіше кажучи, докорінно змінити все – від головних засад західної цивілізації та культури до внутрішнього світу кожного окремого індивіда. Натомість вони пропонували суспільству в якості альтернативи новий тип молодої людини з особливими молодіжною ідеологією та світоглядом, специфічними і притаманними лише їй стилем життя, поведінкою, зовнішнім виглядом тощо.

Якщо дії учасників молодіжного протесту 60-х рр. в країнах Заходу можна визначити загалом як *радикальні*, такі, що, умовно кажучи, виходили за межі наявної політичної традиції, то сукупність притаманних їм ідей та поглядів варто охарактеризувати як *ліворадикальну*. Радикал як такий є ніби «запрограмованим» на корінні суспільні зміни; на відміну від соціал-реформіста, ліберала чи консерватора його погляди, наміри, дії спрямовані на діяльність за межами наявної системи суспільних відносин («анти ->» чи «позасистемна» опозиція). З іншого боку, радикальна свідомість ніби несе в собі зародки нових інститутів, відносин, цінностей, які

втілюють у собі нові віяння, настрої, тенденції в суспільному житті. Однак, як правильно відмічає згаданий вище В. Попов, між правими і лівими радикалами існує принципова відмінність: якщо *правий радикал* намагається вирватись за межі неприємної для нього дійсності, надихаючись найбільш агресивними й непримиренними щодо об'єктивної реальності *ретроутопіями* (образами «героїчного минулого»), то *лівий радикал* живе у світі *футурутопій* (образів «прекрасного світлого майбутнього»).

Отже, яскраво виражене неприйняття навколишньої суспільної дійсності в усіх її проявах, намагання зруйнувати «старий світ». пошуки нових моделей світобудови. часто сформульованих навколо понять «соціалізм» і/або «комунізм», а подеколи усвідомлених не раціонально, а десь на рівні підсвідомості дозволяють охарактеризувати конгломерат ідейних уявлень та масову свідомість учасників молодіжного протесту другої половини 60-х рр. XX ст. в країнах Заходу саме як *ліворадикальну*.

Безпрецедентний радикалізм намірів учасників даного феномену підкреслюють більшість західних дослідників, використовуючи при його розгляді такі терміни як "молодіжний бунт", "студентське повстання" чи навіть "революція". Подібні назви відображали ступінь розгубленості інтелектуалів та представників правлячих кіл країн Західної Європи та США перед тими потрясіннями, якими, на їх думку, загрожував молодіжний та студентський рух різним сферам суспільного життя. Однак і серед радянських суспільствознавців та політичних діячів молодіжний рух, ідеологи та учасники якого яро відхрещувались від марксизму-ленінізму та піддавали гострій критиці політику СРСР та комуністичних партій, викликав більш ніж неоднозначне ставлення.

В травні 2008 р. виповнився своєрідний ювілей – 40 років "паризького травня" 1968 року, події, що ознаменувала собою найвище піднесення активності молодого населення в країнах Заходу. Проте, актуальність прискіпливого вивчення феномену "революції молодих" з роками не зменшується. Періодичні виступи студентів у Східній Азії – Таїланді, Південній Кореї, Індонезії, Японії, активізація руху антиглобалістів (який, до речі, за багатьма ідейними принципами може вважатись спадкоємцем "нового лівого" руху), масові студентські заворушення в Москві в другій половині 90-х рр., нарешті, бешкети молодіжних банд у кварталах етнічних меншин, який нещодавно пережила Західна Європа, примушують зарубіжних

науковців та урядових аналітиків звертатися до подій 60-х рр. минулого століття з метою з'ясування певних закономірностей розвитку молодіжної категорії населення.

Не менш актуальним дослідження молодіжного руху другої половини 60-х рр. є для нашої держави. Події осені – зими 2004 р. показали здатність українського студентства до небаченої раніше активізації, хоча і на принципово іншій, порівняно з західною молоддю 60-х рр., ідейній основі. Враховуючи появу останнім часом серед молодих людей настроїв розчарування наслідками названих вище подій, а також можливість посилення зневіри надалі, не виключено розгортання молодіжного протесту в майбутньому. А тому уроки кінця 60-х рр. є досить цінними для тих людей, які визначають державну політику країни, і мають бути враховані.

## **2. Категорія “молодь” та її характеристика.**

Події 60-х рр. не лише змусили західне суспільство змінити акценти у його поглядах на молодь, але й стимулювали розробку нових підходів до аналізу феномену молоді людини та факторів її соціальної та політичної діяльності. За твердженням російського науковця С. А. Ушакіна, всі наявні методології аналізу молоді схематично можна звести до трьох основних напрямків:

1. Фрейдистська традиція з характерним для неї приматом ролі раннього родинного виховання і заміщення його результатів у різних видах діяльності.

2. Парсонівська теорія стабільності і структурного аналізу соціальних систем, де поведінка молоді являє собою функціонально забезпечену і зумовлену часом стадію (життєвий цикл із притаманним набором моделей поведінки).

3. Генераційний підхід К. Маннгейма, у якому акцент робиться на ролі соціальних змін у формуванні в молоді відмінного від попередніх поколінь досвіду, а також способів його рефлексії.

Водночас, варто відмітити, що жоден з запропонованих вище підходів не може претендувати на роль всеохоплюючого й цілісного методу, отож при аналізі категорії “молодь” потрібно поєднувати вказані методологічні підходи.

Згідно з сучасною вітчизняною навчальною літературою, у широкому розумінні молодь – це сукупність людей молодого віку в усіх сферах їх діяльності і виявах її духовного життя. У цьому контексті можна навести визначення радянського дослідника В.

Худавердяна, який під категорією “молодь” розумів “соціально-демографічну групу суспільства, що відрізняється своїм віком, психологічними та фізіологічними особливостями”.

Втім, обидва подібних визначення страждають одним недоліком – вони не відображають всієї суперечливості даної категорії. Адже, з одного боку, молодь як спільнота зовсім не є однорідною. Навпаки, вона являє собою, до певної міри, відображення соціальної стратифікації людського суспільства як такого, з усіма його протиріччями і зіткненнями інтересів різних суспільних груп. Проте, з іншого боку, безумовно існує певна спільність психологічних та фізіологічних якостей у переважній більшості молодих людей. Такі якості, зумовлені, насамперед, закономірностями психофізичного розвитку людини відповідно до її вікової приналежності, приводять до збігу інтересів у різних галузях суспільного життя. Більше того, як зазначає російський дослідник Ю. Левада, “на відміну від інших категорій населення, вона (молодь – А.М.) має статус універсальної та минулої (всі “пройдуть” через молодіжний статус, і ніхто не зможе в ньому залишитися). В цій категорії неминуче зосереджено найбільші соціальні й особисті надії, ілюзії, прагнення”. Цей аспект, безумовно, додає суперечливості як молодіжній свідомості, так і стосункам між різними поколіннями в межах одного регіону та хронологічного періоду.

Найоптимальнішим визначенням, з наявних на сьогоднішній день у сучасній навчальній літературі України, є наступне, яке належить вітчизняним дослідникам О. Вишняку, М. Чурилову та С. Макеєву: молодь – це сукупність людей молодого віку з притаманними специфічними фізіологічними, соціально-психологічними, теоретико-пізнавальними, культурно-освітніми та іншими властивостями; сукупність, яка посідає певне місце у соціальній структурі суспільства і набуває соціального статусу у різноманітних соціальних структурах (соціально-класових, професійно-трудова, соціально-політичних тощо), має спільні проблеми, соціальні потреби та інтереси, особливості життєдіяльності тощо.

Однак, проблематичним лишається встановлення вікових меж категорії “молодь”. Використавши систематизацію наявних у різних країнах підходів, здійснену сучасними українськими дослідниками О. Корнієвським та В. Якушиком, можна побачити, що якогось єдиного підходу в цьому питанні просто не існує. Так, за даними названих дослідників, нині (точніше, на момент видання їх роботи, оскільки

віднедавня верхній поріг молодого віку в нашій державі сягає 35 років – А.М.) в Україні вікові межі молоді людини – від 15 до 28 років (в УРСР вони були від 14 до 29 років); у сучасній Росії – відповідно від 15 до 30; в цілому ж у колишньому Радянському Союзі більшість науковців визначала нижній віковий ценз молоді від 14 до 20 років, верхній – від 25 до 35 років. Не краща ситуація і за кордоном. Статистика ООН та ЮНЕСКО відносять до молоді осіб віком від 15 до 24 років; в країнах Євросоюзу до них включають тих, кому від 15 до 25, а в Сполучених Штатах Америки період молодості охоплює від 12 до 24 років.

Радянський дослідник В. Ломейко, вказуючи, що найпоширеніше трактування категорії "молодь" охоплює вік від 17 до 25 років, саме цей віковий відрізок із незначними відхиленнями (у 2-3 роки в обидві сторони) і пропонував розуміти під віком учасників молодіжного руху 60-х рр. ХХ ст. (тобто від 14-17 до 25-28 років). Американський дослідник Л. Джонс нижню вікову межу молоді людини визначав між 15 і 17 роками, а верхню, залежно від різних критеріїв, - від 22 до 33 років; таким чином до молоді зараховуються ті, хто ще не закінчив навчання, не веде самостійного господарства або не перебуває у шлюбі.

Деякою мірою верхню межу приналежності до молоді намагалися встановити й самі активісти молодіжного протесту 60-х рр., коли закликали не довіряти (або навіть знищити) тих, кому за 30, або за 40 років. Однак навіть серед самих учасників руху, не кажучи вже про його теоретиків та ідеологів, траплялися особи більш старшого віку. Враховуючи ж той факт, що молодіжний протест у 60-х рр. нерідко зливався з рухом так званих "нових лівих", то встановити чіткі вікові межі виявляється більш ніж проблематично. Тому під визначенням "молодь 60-х рр." будемо розуміти тих, хто став студентом вищого навчального закладу, або розпочав власне трудове життя саме у 60-х рр., не забуваючи водночас про фактор вікового самоототожнення.

У соціології молоді тривалий час точаться дискусії щодо співвідношення трьох головних процесів у віковому розвитку молоді людини: біологічного, психологічного та соціального. Всі три площини взаємопов'язані між собою, однак вони далеко не тотожні, оскільки кожна має свої суттєві особливості. На думку відомого радянського соціолога І. Кона, біологічний вік людини фіксує певні стадії у розвитку її організму, психологічний відображає зміни у психіці індивіда, а соціальний – місце та статус представника даної

вікової групи у суспільстві, час набуття ним соціальної зрілості. Сучасний буковинський дослідник проблем молоді В. В. Павловський також схильний виділяти у розвитку молоді людини три взаємопов'язані, але принципово різні процеси: біологічний, психічний та суспільний, причому біологічний та суспільний є основними, тоді як третя складова – психічний розвиток – носить похідний від них характер. При цьому названі два фундаментальних компоненти вікового розвитку людини (біологічний і суспільний) також є надзвичайно складними, оскільки включають в себе найрізноманітніші аспекти.

Варто відзначити, що нерідкими є диспропорції у розвитку молоді особистості, коли один зі складових компонентів випереджає інші. Такі диспропорції можуть носити як одиничний характер для даної вікової групи, так і бути поширеними на всю верству на певному історичному етапі. На думку деяких дослідників, саме останнє і мало місце у розвитку покоління 60-х рр. ХХ ст., коли чимало молодих людей досить рано починали наслідувати суто фізіологічний аспект дорослого життя (вживання наркотиків та алкоголю, безлад у статевих контактах), однак при цьому дуже довго зберігали "соціальну інфантильність", не могли визначитись зі своїм місцем у соціокультурній системі суспільства.

Вітчизняні соціологи погоджуються у необхідності виділення в структурі молоді трьох вікових підгруп (когорт), кожна з яких відрізняється своєю специфікою стосовно як біологічного та фізіологічного розвитку, так і процесів соціалізації, місця та ролі у суспільстві: юнацький вік (14-16 – 18 років), пізня юність, або початок дорослості (18 – 23-25 років) і дорослість (більше 25 років). Подібної точки зору притримуються також більшість сучасних російських дослідників. Так, російський соціолог Б. Ручкін обмежує вік молоді часовим відрізком у 15 років (від 15 до 29 років), причому виділяє три вікові етапи: підлітки (до 18 років), власне молоді (18-24 років) і "молоді дорослі" (25-29 років).

Доцільно визначити в загальних рисах відмінність між названими трьома підгрупами, враховуючи особливості охарактеризованих вище біологічного, соціального та психологічного компонентів вікового розвитку людини. За словами соціолога Ю. П. Сурміна, в юнацький період завершується фізичне дозрівання, усуваються чисельні недоліки й диспропорції, зумовлені нерівномірністю підліткового розвитку, відбувається первинна соціалізація, починається активне

соціальне й особистісне самовизначення, пошук індивідуального місця у світі; під час пізньої юності людина стає дорослою як біологічно, так і соціально, отримувана освіта набуває спеціальної і професійної спрямованості, загострюються економічна і моральна залежність від батьків; останній період – дорослість, яка, однак є досить умовною і специфічною та являє собою перехідний період до дорослості справжньої, передбачає подолання диспропорцій і відставань у соціальному розвитку.

Отож, якщо використовувати дану вікову періодизацію, учасників молодіжного протесту другої половини 60-х рр. ХХ ст. можна віднести, переважно, до останніх двох підгруп – пізньої юності та умовної (ранньої) дорослості.

*Які ж саме якості характеризують молодь як таку?*

Неабияке значення має те, що молодь, підпадаючи під вплив тих самих суспільних факторів, що і старше покоління, тим не менше, може сприймати їх та реагувати на них зовсім по іншому.

Проміжне становище молоді між дітьми та дорослими людьми цілком природно зумовлює певну, так би мовити, «маргінальність» її свідомості. Молода особистість фактично переходить від пасивного споглядання реального світу до активної участі в його справах. Цей перехід супроводжується такими психологічними явищами, як нестійкість і мінливість свідомості, підвищена чутливість до різних поглядів та ідеологічних впливів.

Посилена критичність сприйняття молодими людьми навколишнього світу разом з їх прагненням у будь-який спосіб самоствердитись, побудувати свої взаємовідносини незалежно від уявлень старших, породжують явище, загальновідоме під назвою «конфлікт батьків і дітей». За словами сучасного російського соціолога В. Грехнева, протест юнаків та юнок проти домінування у родині людей старшого віку є цілком закономірним, незалежно від того, у яких формах він відбувається: «Ось молодіжний рух 60-х років минулого століття: студенти й учні старших класів Європи і США влаштовують погроми і вносять безладдя в розмірене життя обивателів, бунтуючи проти святенницької моралі і підвалин тодішнього суспільства. Але бунтом можна назвати і протестну поведінку благополучної школярки, що навідріз відмовляється надягти шапку в прохолодну погоду... Будь-який підлітковий бунт, будь-який протест - це загальна психологічна закономірність, необхідність у процесі становлення особистості». На цій же особливості молодіжної

психології наголошував відомий американський соціолог С. Ліпсет, наводячи в якості ілюстрації вельми поширене американське прислів'я «Хто в двадцять років не бунтує, той не має серця, хто ж й у сорок років залишається радикалом, той не має голови».

“Конфлікт батьків і дітей” поглиблюється, у свою чергу, абсолютизацією старшими їхнього досвіду, смаків та бажанням контролювати вчинки молоді. Як не без іронії відмічав названий вище С. Ліпсет, кожне старше покоління переконане, що темп змін, які відбулись за останні десять або двадцять років, переважає все, що коли-небудь знала історія людства, і що це призвело до занепаду моральних цінностей. Цей взагалі-то закономірний антагонізм за певних об'єктивних та суб'єктивних обставин може загострюватися до повного заперечення цінностей та інститутів, набутих попередніми поколіннями.

Правомірною є оцінка, надана молодіжним рухам ХХ ст. сучасним російським науковцем Ю. Левадою: "Гарячковий ентузіазм і максималізм вимог (молоді – А.М.) нерідко поєднувалися при цьому з гранично спрощеними критеріями, фанатизмом, етичним утилітаризмом, безкомпромісністю та жорстокістю щодо реальних чи надуманих суперників тощо". Дійсно, у свідомості молоді романтизм та пошук ідеалів, що знаходять свій вираз у прояві зацікавленості до всього незвичайного, яскравого, героїчного тощо, сполучаються з максималізмом, який виявляється у завищенні вимог та оцінок, непримиримості та безкомпромісності. Таке поєднання, посилене недостатнім життєвим досвідом, у разі подальшої невідповідності між обраним ідеалом та реальною дійсністю теж може викликати негативізм, заперечення буквально всього, що їх оточує.

Серед якостей, притаманних молоді як віковій категорії, варто назвати також надзвичайну енергійність, запальність, відвертість, прямолінійність, емоційну нестійкість, суперечливість почуттів, довільність та неусвідомленість реакцій на реальні події, що нерідко відбувається під впливом різноманітних імпульсів. Цілоком природно і зрозуміло, що подібні якості психіки повинні викликати у молодих людей схильність до радикалізму чи навіть екстремізму, особливо до останнього, оскільки він для розв'язання складних проблем пропонує прості на вигляд рішення. Така уявна простота й швидкість часто дуже імпонують представникам молодого покоління. Можна погодитись з твердженням американського дослідника В. Лякера: “Молодіжні рухи завжди відрізнялись екстремізмом, емоційністю й ентузіазмом і ніколи

не були раціоналістичними... Спільним для всіх молодіжних груп є глибоко песимістичне ставлення до майбутнього сучасної культури і переконання, що традиційні просвітницькі поняття на кшталт терплячості, є застарілими... Молодіжні рухи ніколи не хотіли визнати уроки минулого; кожне покоління завжди вважало себе першим (і останнім) в історії”.

Це твердження, яке на перший погляд може здаватися перебільшенням, тим не менше, має рацію. Адже, як відмічав колись американський соціолог І. Емері, серед учасників більшості великих подій минулого, що являли собою докорінні соціально-політичні переломи в суспільному розвитку, нараховується непропорційно велика кількість людей молодого (або відносно молодого) віку. Так, середній вік учасників та лідерів протестантської Реформації становив 38 років, американської революції – 38 років, Великої французької революції – 34 роки, модернізації Японії – 38 років, революції 1905-1907 рр. в Росії – 44 роки, «младотурецької» революції – 32 роки. Від себе додамо, що якби І. Емері жив пізніше, наприклад, на початку ХХІ ст., він мав би можливість поповнити свій перелік подіями листопада-грудня 2004 р. в Україні, серед загальної маси учасників яких очевидці могли спостерігати не лише 20 – 30-ти, але й чимало 14 – 16-річних.

Загалом же проблема науково коректного визначення поняття "молодь", а також з'ясування вікових меж учасників молодіжного протесту 60-х рр. залишається розробленими незадовільно.

Отож, протестний рух другої половини 60-х рр. ХХ ст. в країнах Західної Європи та США можна визначити як *радикальний* за способами досягнення своїх цілей, *ліворадикальний* за доктринальною спрямованістю та *молодіжний* за віковою приналежністю й/або самоототожненням учасників. Той факт, що саме молодь становила соціальну базу даного руху протесту пояснюється насамперед певними фізіологічними та соціально-психологічними особливостями даної спільноти.

## **Лекція 2. ПЕРЕДУМОВИ ТА ПРИЧИНИ АКТИВІЗАЦІЇ МОЛОДІЖНОГО РАДИКАЛІЗМУ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 60-Х РР. ХХ СТ. В КРАЇНАХ ЗАХОДУ**

### **План:**

1. Нові тенденції в розвитку західного суспільства та їх вплив на формування молодіжної свідомості.
2. Криза системи вищої освіти в країнах Заходу, її реформування та реакція молоді.
3. Міжнародні чинники радикалізації настроїв молоді країн Західної Європи та США.
4. Вплив внутрішньополітичних чинників розвитку окремих країн Заходу на молодіжний протест другої половини 60-х рр. ХХ ст.

### **Література:**

1. Большаков В. В. Бунт в тупике? Очерки с идеологического фронта. - М.: Молодая гвардия, 1973. - 365 с.
2. Гончаренко Н. В. По дорогам западного мира. – К.: Наукова думка, 1969. – 200 с.
3. Грачев А. С. Поражение или урок?: Об опыте и последствиях молодежных и студенческих выступлений 60-70-х гг. на Западе. - М.: Молодая гвардия, 1977. - 223 с.
4. Давыдов Ю. Н. Контркультура и кризис социализации молодежи // Молодежь, НТР, капитализм. – М.: МГУ, 1979. – С. 245-287.
5. Давидов Ю. Н., Роднянская И. Б. Социология контркультуры. Критический анализ. (Инфантилизм как тип мировосприятия и социальная болезнь). - М.: Наука, 1980. - 263 с.
6. Зельке К. Покоління // "Г": Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – Число 24. Покоління і молодіжні субкультури. – С. 6-12.
7. Кле М. Психология подростка. Психо-сексуальное развитие. – М.: Педагогика, 1991. – 234 с.
8. Мерль Р. За стеклом. / Пер. с франц. Л. Зониной. – М.: Прогресс, 1972. – 366 с.
9. Мінаєв А. В. Молодіжний рух другої половини 60-х рр. ХХ ст. в країнах Заходу: причини піднесення // Питання історії нового та

новітнього часу: Збірник наукових статей. - Вип. 6. - Чернівці: ЧДУ, 1999. - С. 281-287.

10. Мінаєв А. В. Причины активизации молодежного радикализма в странах Запада в другой половине 60-х гг. XX ст. та його особливості // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. - Вип. 10. - Тернопіль, 2000. - С. 237-242.

11. Новинская М. И. Исторические традиции и леворадикальное сознание (К проблеме формирования идеологии "новых левых" в США) // Вопросы философии. - 1975. - № 5. - С.95-109.

12. Новинский М. И. Студенчество США. Социально-психологический очерк. - М.: Наука, 1977. - 213 с.

13. Розенталь Э. М. В поисках идеала. - М.: Политиздат, 1975. - 191 с.

14. Розенталь Э. М. Парадоксы протеста. Очерки о молодежи Запада. - М.: АПН, 1985. - 272 с.

15. США: современная внешнеполитическая мысль. Анализ концепций американской политологии 80-х годов. - Одесса: Логос, 1992. - 236 с.

16. Ушакин С. А. Молодежь как субъект деятельности (Попытка обзора методологических подходов) // Полис. - 1993. - № 2. - С.136-144.

### **1. Нові тенденції в розвитку західного суспільства та їх вплив на формування молодіжної свідомості.**

Говорячи про зародження та розвиток молодіжних радикальних субкультур 60-х рр., російський дослідник С. А. Ушакін зазначав, що у післявоєнній Америці принаймні три чинники відіграли найважливішу роль у формуванні поглядів юного покоління: економічне зростання, демографічний вибух (період "бебі-бума" 1946-1964 рр.) і широка експансія системи освіти в сукупності з новими підходами в галузі педагогіки та дидактики. Варто погодитись з таким твердженням, поширивши його на країни Заходу в цілому.

При дослідженні спалаху молодіжного радикалізму в другій половині 60-х рр. особливу увагу варто відвести двом суттєвим рисам, що значною мірою зумовили специфічність даного руху, його неподібність до інших (наприклад, робітничого чи селянського). По-перше, його найвище піднесення відбулося не в період економічної кризи, а, навпаки, під час найсприятливішої за попередні 20 років економічної кон'юнктури і суттєвого підвищення життєвого рівня населення. Зокрема, у Франції протягом 60-х рр. реальні прибутки

населення зростали в середньому на 5% за рік; за 10 років вдвічі збільшилося число власників автомобілів, подвоїлась кількість пральних машин у приватних домах; утричі зросло придбання холодильників, більш ніж 1 млн. французів купили будинки за містом, у 5 разів збільшилась кількість власників телевізорів. Це ж саме стосується і Західної Німеччини. За влучним висловом західнонімецького дослідника К. Менерта, «через 20 років після повного краху, німці були на тісному й перенаселеному просторі ФРН багатші, ніж будь-коли раніше...». Приблизно така ж ситуація мала місце і в інших головних країнах Заходу.

Друга характерна риса полягала в тому, що основу молодіжного протесту 60-х рр. складала переважно молодь з цілком забезпечених, навіть багатих буржуазних прошарків, тобто ті, хто, навпаки, мали би бути зацікавленими у збереженні існуючого status quo. Так, серед молодих активістів США найбільше було студентів та випускників приватних коледжів віком 20-24 років і старше, вихідців із родин з річним прибутком у 15 тис. доларів і вище. Очевидці тих подій у переліку учасників молодіжного протесту 60-х рр. називають навіть дітей представників вищих суспільних верств та урядових кіл: міністрів французького уряду, начальника паризької поліції, американського правого політика Макнамари, членів родини Рокфеллерів тощо.

Що ж зумовило такі дивні і, нібито, алогічні властивості молодіжного руху другої половини 60-х? На це існують цілком раціональні пояснення, які знову ж таки містяться в сутності процесів та явищ, що мали місце на той час у країнах Заходу.

По-перше, свідомість та соціальна психологія молодого покоління 60-х рр. значною мірою сформувалися під впливом бурхливого розвитку західної цивілізації, зокрема, вдосконалення техніки та засобів комунікації. Мільйони людей могли дозволити собі подорожі під час відпусток, які раніше були недоступні навіть для фінансово добре забезпечених людей. Новому поколінню молоді, особливо студентам, нічого не вартувало знайти собі додаткову роботу за кордоном, якщо під час відпустки їм не вистачало грошей на мандри. До того ж, суттєво зменшився час, необхідний для подолання дистанцій. Якщо до 1950-х рр. для того, щоб перетнути океан на кораблі, потрібно було як мінімум 4-5 днів, то тепер це стало можливим зробити за 1 день на літаку. Значними досягненнями могла похвалитись автомобільна індустрія: порівняно з 3,6 млн. автомашин,

що були у приватному користуванні у передвоєнній Європі та 2,76 млн. у перші післявоєнні роки, з середини 50-х рр. їхня кількість почала зростати настільки швидко, що станом на 1970 рік склала 10478 тис. автомобілів. Швидкий прогрес у розвитку техніки (особливо транспорту) після другої світової війни, в поєднанні зі створенням об'єднаної Європейської тарифної системи та скасуванням паспортного контролю на кордонах країн Західної Європи, привели до того, що географічні відстані втратили своє колишнє значення. Захоплення кіномистецтвом, телебаченням та подорожами сприяло розширенню кругозору населення країн Заходу, привертало увагу до глобальних проблем людства.

Всі ці зрушення у житті пересічної людини та західного суспільства в цілому являли собою перші ознаки процесів глобалізації світу, які найвиразніше проявилися пізніше.

По-друге, поступово відбувалося пом'якшення політичного клімату у західних країнах. У 40 - 50-х рр., що пройшли під прапором боротьби спочатку з фашизмом, а потім з комунізмом, ліберальна інтелігенція призупинила критику недоліків західного суспільства, зайнявши не властиву їй позицію захисту status quo. Однак із втратою офіційною антикомуністичною доктриною її ідеологічної сили, ця критика відновила, більше того, - на сцену вийшло нове покоління молоді, скептично налаштованої інтелігенції, яке, за висловом американського соціолога С. Ліпсета, "знає про Гітлера чи Сталіна... лише з чужих слів" і не вірить у реальність "комуністичної загрози". На думку дослідника, такі зміни у суспільній свідомості були пов'язані з втратою "комуністичним блоком" своєї монолітності, особливо у Східній Європі, а також з усвідомленням широкими прошарками західної інтелігенції соціально-політичних проблем, що виникали перед "третьім світом". Безумовно, що міжнародна політика розрядки, з одного боку, й конфлікт між СРСР та КНР, з другого, дещо послабили страх перед комуністичним табором і створили передумови для більш критичного ставлення до того, що відбувається вдома.

По-третє, економічне піднесення на Заході привело до поширення у свідомості населення настроїв накопичення й споживання; із розвитком науки й технологій на перший план серед явищ суспільного та духовного життя вийшли надраціоналізм, прагматизм та утилітаризм. На державному рівні все було підпорядковано інтересам економічного піднесення, на індивідуальному – досягненню особистої кар'єри та підвищенню матеріального добробуту. Під впливом цих

явищ сформувалась свідомість покоління 40-х – так званого "мовчаного покоління", названого так за те, що воно повністю сприйняло офіційні цінності, сформовані "масовою культурою", яка програмувала населення, в тому числі і молодь, на безкінечну гонитву за престижем з усіма його символами. За влучною характеристикою польського дослідника К. Зельке, "мовчазні" являли собою "покоління бойскаутів і бюрократів".

Однак вже починаючи з другої половини 50-х рр. з'явилися перші симптоми кризи ідеології накопичення, коли з напівофіційної схеми "накопичення - споживання" випало власне накопичення; поширилась ідея споживання без накопичення, насолоди заради насолоди, задоволення як чи не єдиного сенсу життя. Австрійський дослідник К. Лоренц бачив у цій тенденції насамперед вплив атомної загрози, яка породила настрої "кінця світу" і, відповідно, прагнення негайного задоволення найпримітивніших бажань і неспроможність відчувати відповідальність за віддалене майбутнє.

Все це не могло не сприяти подальшому занепаду духовних та культурних цінностей. І першою на подібні явища відреагувала саме молодь. Потрібно відмітити, що всі дослідники молодіжного руху 50-60-х рр. (і західні, і радянські) одностайні в оцінці глибини світоглядної кризи, що вразила молоде населення західного суспільства, і саме цій кризі відводять одне з визначальних місць серед причин розгортання молодіжного протесту у майбутньому. Так, західнонімецький філософ М. Мюллер підкреслював, що в основі протесту була "втрата сенсу", коли в умовах безперервного функціонування виробництва і споживання раптом виникло питання: "Який все це має сенс?". На цьому ж наголошувала і американський соціолог М. Мід: "Раніше мислячі люди запитували себе: *чому* я присвячу своє життя? Тепер вони запитують: чи можу я присвятити *чому-небудь* своє життя".

Таким чином, можна стверджувати, що молодіжний протест зростає на ґрунті кризи суспільних цінностей періоду формування постіндустріальної цивілізації. Так, американський дослідник Р. Флекс зазначав, що найважливішою рисою протесту інтелігенції 60-х років було неприйняття капіталістичної культури взагалі, попри обіцянки її матеріального розквіту. У подібному контексті, але більш яскраво й емоційно висловився з цього приводу радянський дослідник М. Хевеши: "Безумовним фактом було те, що вибух протесту проти існуючої системи в 60-ті роки - на початку 70-х... пов'язаний був, насамперед, з

молодіжним рухом, з маргінальними верствами і групами, що найбільшою мірою висловлювали психологічний протест проти відчуження, духовного поневолення, проти святенництва і лицемірства, які панували в суспільстві, проти всеохоплюючої калькуляції і раціоналізації, бюрократизації, коли не залишається місця спонтанності, іраціонально-міфічному". Відома радянська дослідниця К. Мяло в якості ілюстрації краху ідеалів післявоєнного "суспільства добробуту", наводить один цікавий і дуже образний вислів, узятий з графіті часів "червоного травня" 1968 р.: "Неможливо закохатись у коефіцієнт промислового піднесення".

Отож, всі наведені оцінки засвідчують той факт, що на тлі науково-технічної революції доби післявоєнного процвітання відбувся певний переворот у світогляді, і ширше – свідомості молодого покоління, і цей переворот за своїм впливом на подальший розвиток західного суспільства може бути співставлений хіба що зі світоглядною кризою після Першої світової війни. Варто зазначити, що подібні зрушення спочатку відбувалися майже непомітно для суспільства. Саме цим і пояснюється розгубленість аналітиків та офіційних осіб перед натиском молодіжного бунту другої половини 60-х рр.

Покоління 40 – першої половини 50-х рр., що цікавилось лише кар'єрою і було байдужим до суспільних та інших проблем життя, поступилося місцем "розбитому" поколінню другої половини 50 – початку 60-х рр., яке будь за що намагалось віднайти загублений сенс власного існування. За влучним висловом сучасного українського науковця і публіциста О. Хоменка, «...молодь ділової, прагматичної Америки раптом перестала цікавитися грошима і способами їх примноження. Соціологи наприкінці 60-х з подивом констатували, що лише 18 % опитаних американських студентів погоджується з тим, що гроші відіграють велику роль у житті. Бізнесменами... в майбутньому бажали стати лише 12 % студентів, в той час як 79 % - музикантами, психологами, художниками, журналістами, революціонерами, тобто людьми творчих професій». Цей вислів доволі точно відображає загальну тенденцію змін у життєвій мотивації тогочасної молоді.

Вище було вказано, що одна з особливостей молодіжного протесту полягала у домінуванні в ньому представників ліберально налаштованих заможних та багатих родин. Ці молоді люди виховувалися на традиційних інтелектуальних, естетичних, політичних та релігійних цінностях, прищеплених їм у родині, які не

могли не увійти у протиріччя з бездуховністю та прагматизмом післявоєнного Заходу. Як правило, у таких родинах культивувалося неприйняття комерційного світу, відчуття власної несхожості на конформістську більшість, скептичне ставлення до способу життя "середнього класу", критика його моральних принципів – сексуальної нетерпимості, утилітаризму, кар'єризму, родинного деспотизму. Опинившись серед груп однолітків на вулиці та в школі, такі юнаки та юнки почали відчувати психологічний дискомфорт, викликаний розривом між цінностями, прищепленими родиною, та цінностями позасімейного оточення, наслідком чого стало народження так званої "контркультури", яка протистояла загальносуспільним традиціям і нормам.

З іншого боку, цим молодим людям, як представникам соціальної еліти, не доводилося, на відміну від вихідців з нижчих прошарків суспільства, думати про здобуття "хліба насущного" - сучасний їм стандарт споживання був присутній в їхніх родинах з дитинства разом із високим рівнем життя і матеріального добробуту, а тому сприймався як щось цілком природне. Саме тому, як влучно відмічав німецький дослідник Б. Гуггенбергер, молодіжний радикалізм другої половини 60-х рр. з самого початку був продуктом не нестачі, а достатку.

Перемога над фашизмом, післявоєнний економічний розквіт, загальна віра в абсолютність цінностей демократії породили принципово нові теорії родинного виховання. У 50-х рр., тобто у час становлення майбутніх активістів молодіжного руху другої половини 60-х рр., в країнах Заходу, насамперед у США, величезної популярності та поширення набула система виховання дітей, розроблена американським психологом Б. Споком. Останній негативно ставився до покарань і заохочував вільну дискусію, обмін думками у взаємовідносинах між батьками і дітьми. Чимало західних дослідників саме впливом виховання «за Б. Споком» згодом пояснювали появу безвідповідального і позбавленого чітких життєвих цілей молодого покоління 60-х, яке виступило проти батьків, вчителів та всіх авторитетів. Загальну думку багатьох дослідників феномену "молодіжної революції" висловив американський соціолог С. Куперсміт: "Молодь, яка виросла в умовах добробуту і всілякого потурання, користується соціальною захищеністю суспільства, яке нею критикується, хоча вона ще не долучена до нього, і усвідомлює

свої права та силу, хоча вона ще не прийняла на себе відповідальність та обмеження, пов'язані з цими правами”.

Втім, навряд чи варто звинувачувати безпосередньо Б. Спока у таких наслідках його виховної теорії, тим більше, що і він власне застерігав своїх послідовників від різноманітних перегинів і перекручувань. Водночас, безсумнівним є намагання Б. Спока зробити вільнішими стосунки між різними поколіннями у родині. Він, зокрема, стверджував, що “покарання повинно бути не головним елементом дисципліни, а лише додатковим енергійним нагадуванням, про те, що заборони батьків необхідно обов'язково виконувати... Злочинці-рецидивісти – зазвичай люди, які у дитинстві не знали любові близьких і навіть потерпали від поганого з ними поводження, внаслідок чого розвинулась їхня байдужість до себе та інших”. У цілому ж вплив теорії Б. Спока на систему дитячого та підліткового виховання у 50-ті рр. важко переоцінити.

На тісному зв'язку між вихованням у родині та майбутнім проявом молодіжного радикалізму наголошував американський дослідник даного феномену Л. Джонс, який слушно стверджував, що батьки дітей з покоління 1946-1964 рр. зробили з власних чад своєрідну релігію. І батьки, і діти свято вірили в те, що саме це покоління – найкраще в історії. Батьки – тому, що фінансували найновіші школи і коледжі, діти – тому, що їм постійно на цьому наголошували. У результаті в суспільстві сформувалося відчуття того, що це покоління володіє унікальним баченням кращого світу і більшими можливостями щодо його реалізації. Виникла ситуація так званої “революції очікувань”, невдала спроба реалізації якої викликала кризу, відчуття в молоді того, що вона не може прилаштуватись до суспільства, або суспільство не здатне прилаштуватись до неї.

Отож, нерідко дитинство майбутніх студентів-вихідців з заможних родин проходило в умовах відчутної свободи як від домашньої праці, так і від ряду традиційних моральних заборон, пов'язаних із протестантською етикою. Неабияку роль грало і прагнення батьків-нонконформістів обмежити вплив суспільства на формування свідомості своїх дітей. Наслідком було стійке небажання молодих людей, що виховувалися у подібних умовах, нести на собі частку відповідальності, що очікувала кожного з них у світі дорослих. Звідси – інфантилізм багатьох “молодих революціонерів”, їх прагнення віддалити час свого вступу у доросле життя (яке, до того ж бачилось

ними втіленням конформізму), або краще взагалі піддати світ дорослих “тотальному знищенню”.

Однак не треба абсолютизувати саме цю модель внутрішньосімейних стосунків та її роль у формуванні протестної свідомості молоді. На практиці досить поширеною була її протилежність: серед майбутніх активістів молодіжного руху 60-х фігурувало чимало й таких, виховання яких характеризувалося не надмірною свободою, а навпаки – її майже повною відсутністю. Так, коли протягом квітня 1966 – грудня 1967 рр. психіатрами консультаційного центру Геттингенського університету було здійснено дослідження причин студентських неврозів (перед-екзаменаційних та ін.), з'ясувалося, що більшість студентів, які звернулися по психіатричну допомогу, наголошували на надмірній суворості та авторитарності батька родини. Ось приклади їх найбільш характерних висловлювань: “У мене завжди було відчуття, що вдома всюди розставлені таблиці з наказами та заборонами”, “він мене вдома ігнорував”, “він ніколи не визнавав моїх заслуг і завжди контролював мене”, “коли щось не вдається, він починає ставитись до тебе з презирством. Він вирішує в родині все один і не терпить, коли йому суперечать”.

Зрозуміло, що в якості мотивів протесту таких молодих людей виступало прагнення якомога скоріше звільнитися від батьківського (а згодом і взагалі суспільного) нагляду, яке було тим сильнішим, чим відчутніший тиск справляли на них у дитинстві та юнацтві. Таким чином дві крайнощі (вседозволеність та тотальна заборона) у виховному процесі привели у кінцевому підсумку до однакових результатів.

У попередній лекції згадувалось про явище, загальновідоме як “конфлікт поколінь” і зазначалося, що подвійність і непослідовність молоді щодо свого місця у навколишньому світі носять природний характер. Про це досить переконливо говорив власне Б. Спок, характеризуючи закономірні психологічні зміни у свідомості підлітка: “Вимога свободи частково означає страх перед нею... Підліток боїться своєї свободи і водночас протестує проти батьківської опіки... Напруженість, що інколи виникає у стосунках між підлітками та їхніми батьками, частково пояснюється природним суперництвом... Він нібито намагається посунути батьків і скинути їх з вершини влади. Батьки підсвідомо це відчувають і, зрозуміло, не дуже задоволені”.

Однак, що стосується покоління 60-х рр., то таке суперництво надто затягнулося.

Одна з причин – прискорений фізіологічний розвиток молодої людини, за яким еволюція її психіки просто не встигала. Випереджаючий статевий розвиток може викликати деякі тимчасові труднощі у підлітків, які, маючи доросле тіло, але дитячу свідомість, не здатні відповідати певним соціальним очікуванням. До того ж, протягом всього XX ст. спостерігався феномен акселерації – прискореного фізичного розвитку підлітка на так званій пубертарній стадії (11-15,5 років). Існують дві гіпотези щодо пояснення цього явища. Перша – завдяки розвитку індустрії та транспортних засобів відбувалося збільшення кількості змішаних шлюбів (тобто між партнерами з різних регіонів) і, відповідно, збагачення генетичного фонду. Друга виходить з факту покращення умов життя, харчування, гігієни та медичної допомоги.

Варто вказати, що чинники, на яких побудовані обидві гіпотези, особливо були притаманні для доби післявоєнного економічного піднесення, на чому вже наголошувалося вище. Під впливом більш швидкого темпу життя, насамперед міського, у післявоєнні роки відбулося безсумнівне прискорення в біологічному становленні молодої особистості. Більш рання сексуальна зрілість стала однією з передумов початку так званої “сексуальної революції”. Остання включала ранній початок статевого життя, емансипацію жінок, масове застосування протизаплідних препаратів та інше.

Досить цікаво трактував суперечності психофізичного розвитку молоді 60-х рр. відомий радянський дослідник проблем молодіжної контркультури Ю. Давидов. Він зазначав, що у понятті «молодь» перехрещуються дві протилежні тенденції – біологічна і соціокультурна, причому одна з них говорить про певну «інфантилізацію» молоді, а друга – про її одночасне «подорослішання». Тобто, з одного боку відбувається розширення хронологічних меж самого поняття молоді (до 30 років і більше) у зв'язку з тим, що остання не може визначитись із своїм місцем у соціокультурній системі, а з іншого, вже у підлітковому віці (з 10-12 років) молоді люди починають копіювати спосіб життя дорослих, насамперед фізіологічний його аспект. При цьому дослідник цілком правомірно відмічав, що чим раніше підліток долучається до відповідних атрибутів дорослого стилю поведінки, тим на довший

термін затягується остаточно соціалізація такої молодої людини у майбутньому.

Друга причина затягування суперництва поколінь у 60-х рр. впливала з наступного висновку: якщо молодь відмовляється приймати ціннісні орієнтири та стиль життя батьків, то в цьому насамперед винне суспільство. Переоцінка цінностей молодих людей починається вже у родині, коли батьки говорять одне, а роблять інше, твердять про мораль, вимагаючи беззастережного дотримання її норм дітьми, тоді як самі ж їх порушують; власне тому діти неусвідомлено починають чинити опір ціннісним орієнтирам дорослих. Стаючи дорослішими, діти об'єднуються у свої групи, все далі відходячи від батьків; такі групи допомагають їм захищатися від стресів, викликаних тиском з боку старшого покоління, що прагне примусити молодих людей прийняти таку модель реальності, яку воно створило для дітей, але яка не відповідає дійсності.

Яскраво виражене небажання молоді 60-х рр. повторювати життєвий шлях своїх батьків, наслідувати їхній стиль життя, відмічалось багатьма сучасниками молодіжного протесту. Французький філософ Ж.-П. Сартр наголошував з цього приводу: «Ці молоді люди не бажають майбутнього своїх батьків...; майбутнього, яке довело, що ми є хирлявими, вичерпаними, втомленими і ослабленими людьми, жертвами замкненої системи». Подібні слова вклав у уста героїні свого роману "За склом" французький письменник Р. Мерль: «Я живу в умовах постійного страху, що буду схожа на власних батьків». Варто відзначити, що найбільш гостро ця проблема постала у західнонімецьких родинах, де більшість представників старшого покоління, прямо чи опосередковано пов'язаних з нацистським режимом, замовчувала його злочини перед власними дітьми, не бажала розповідати їм правду про те, чим сама займалась під час війни.

Таким чином, згадуваний вище та загалом закономірний для всіх епох "конфлікт поколінь", "конфлікт батьків і дітей" у другій половині 60-х рр. надзвичайно загострився і набув хворобливого вигляду. Цей конфлікт настільки впадав в око західним дослідникам та різноманітним ідеологам лівого радикалізму, що багато хто з них проголошував "зіткнення поколінь" у 60-х рр. ледве не єдиною причиною революційних перетворень у суспільстві. З іншого боку, більшість радянських та низка зарубіжних дослідників-марксистів взагалі заперечували наявність у 50 – 60-х рр. серйозних розходжень

між поглядами представників різних поколінь на морально-етичні цінності суспільства. Гострій критиці теорію "конфлікту поколінь" піддавали деякі студентські радикали. Так, один з лідерів американських студентів Т. Хейден вважав, що термін "розрив між поколіннями" вигаданий для того, щоб приховати продовження у нових умовах класової боротьби.

Коментуючи всі наведені вище думки, варто відмітити, що попри очевидне перебільшення ролі "конфлікту поколінь" в активізації молодіжного радикалізму в країнах Заходу в другій половині 60-х рр., не варто заперечувати її повністю. Не стільки власне "конфлікт", скільки його роздмухування справило певний вплив на ще не остаточно сформовану свідомість "молодих революціонерів", внаслідок чого в багатьох з них сформувався комплекс недовіри до представників старшого віку - своєрідний "молодіжний расизм". Так, лідер американського молодіжного екстремістського угруповання "йіппі" Дж. Рубін неодноразово заявляв: "Не довіряйте нікому, хто старший сорока!". Інший лідер "молодих бунтівників" пішов ще далі, закличавши: "Не можна довіряти тим, кому за тридцять!". Безперечно, всі вони одразу "забували" про свої гасла, тільки-но самі досягали віку, приреченого ними на недовіру.

Таким чином, серед передумов піднесення молодіжного руху 60-х рр. ХХ ст. насамперед варто виділити нові явища та тенденції у розвитку науки, техніки, духовному житті західного суспільства. Саме останні викликали не лише суттєві зрушення у психології та свідомості молоді, зокрема, розширення кругозору населення країн Заходу, але й певним чином сприяли оформленню ціннісно-світоглядної кризи. Остання проявилася, з-поміж іншого, у втраті молодим поколінням 50-х рр. сенсу існування в межах "суспільства споживання", загостренні "конфлікту поколінь" тощо.

## **2. Криза системи вищої освіти в країнах Заходу, її реформування та реакція молоді.**

Вирішальну роль у розгортанні "революції молодих", роль її, так би мовити, авангарду відіграла найбільш освічена й інтелектуальна частина молоді – студентство. У науковій та публіцистичній літературі 70 – 80-х рр. існує низка пояснень того факту, що саме студенти стали рушійною силою молодіжного протесту другої половини 60-х. Серед них варто виділити наступні:

- захоплення теоретизуванням, ілюзія духовної свободи, об'єктивності власних суджень та оцінок, схильність до ототожнення радикалізму та екстремізму з революційністю, а спонтанності – з вільною та незалежною дією;

- наявність певної кількості вільного часу;
- деякі елементи економічної незалежності.

Досить виразно аргументував активність студентства у 60-х рр. радянський соціолог і публіцист Е. Розенталь: "Від студента не вимагається виконання певної кількості роботи, від нього вимагається здобуття знань для використання їх у майбутній роботі. Від нього не очікують наукових відкриттів – лише докази, що він здатен брати участь у науковій діяльності. Концентрація студентів у великих колективах сприяє взаємним контактам і створенню студентських організацій. Постійне збільшення інформації, покликаної підготувати студентів до майбутньої трудової діяльності, стимулює формуванню у них політичної свідомості".

Американський соціолог С. Ліпсет пояснював вирішальну роль студентства тим, що останні довше, ніж інші групи молоді, зберігають ідеалістичні уявлення, прагнуть присвятити себе служінню ідеалам, а не певним інститутам суспільства. Натомість французькі дослідники, подружжя Баші на перший план виносили такі фактори, як вдосконалення засобів масового інформування населення, наявність в студентів здібностей та можливостей до самостійного аналізу отриманої інформації, і, в наслідок цього, певний космополітизм чи глобалізм мислення. На думку Баші, студенти – найбільш читаюча, найбільш поінформована частина населення, вони "радше позашлюбні діти світу, ніж своєї батьківщини". Міжнародні, загальнополітичні, соціальні та культурні проблеми, які торкаються молоді в цілому, викликають у студентів найбільш жваву реакцію, тим більше, що вони, "одержуючи привілеї здобувати освіту, одночасно отримують інтелектуальний інструментарій, який сприяє виробленню більш критичного світогляду".

Виняткове місце у даному переліку оцінок ролі студентства займає вельми цікава думка сучасного російського дослідника і публіциста С. Кара-Мурзи. Останній розглядає молодіжний протест 60-х рр. як лише першу ланку у довгому ланцюгу наступних ірраціональних виступів кінця ХХ – початку ХХІ ст. (включно з подіями листопада-грудня 2004 р. в Україні), названих ним *«революціями постмодерну»*. Роль студентства як суспільної верстви в

даних виступах, на думку дослідника, є надзвичайно високою. Кара-Мурза, зокрема, відзначає, що у студентському середовищі за деяких умов може без вагомих причин виникнути такий стан колективної свідомості, за якого постає самовбивчо цілеспрямована і тоталітарно мисляча юрба, здатна зруйнувати життєвий устрій всієї країни. Це нове явище культури великого міста, у якому виникає висока концентрація молоді, відділеної від світу фізичної праці і традиційних міжгенераційних і соціальних зв'язків. На думку дослідника, студентство кінця ХХ століття явило собою принципово новий, раніше невідомий соціальний тип – одночасно елітарний і маргінальний, зі своїми особливими способом мислення, шкалою цінностей та системою комунікацій. З часом цей тип набув наднаціональних рис і став впливовою, хоча і по суті несамостійною політичною силою.

Безумовно, що кожне з наведених пояснень має раціональне зерно, і, водночас, жодне з них не є вичерпним без аналізу конкретних обставин становлення студентської молоді в країнах Заходу у досліджуваній нами період.

Беззаперечне одне – саме 60-ті роки стали періодом короткотривалого, але бурхливого виходу на арену історії студентства, яке зробило спробу заявити про себе як про особливу політичну силу. Серед головних об'єктивних причин, що спонукали студентство країн Заходу очолити активну опозицію до тодішнього "істеблішменту", насамперед доцільно виділити *кризу вищої освіти*, яка мала інтернаціональний характер, та не зовсім вдалі спроби її реформування, а також *зміни у соціальному статусі західної інтелігенції взагалі та випускників вузів зокрема*.

Традиційно західні вузи готували досить обмежену кількість представників суспільної еліти: в 1950 р. отримати вищу освіту змогли лише 3-4% західноєвропейської молоді та 22% молоді США; при цьому основну увагу вони приділяли підготовці спеціалістів з традиційних дисциплін (література, право, медицина тощо). Розвиток практичних, прикладних наук важливим не вважався. Вузівський диплом, враховуючи обмежений доступ до освіти, був гарантією місця у державному апараті, доступу до влади, впливу та можливостей фінансового збагачення, а тому являв собою ключ до реального добробуту. Особливо відчутно лави державних урядовців, політичних діячів та дипломатів поповнювались колишніми студентами-гуманітаріями.

Проте, починаючи з другої половини 50-х рр., випускники вузів поступово втрачають свій попередній високий соціальний статус. Післявоєнний демографічний вибух (так званий "baby-boom") привів до збільшення населення Західної Європи у 50 - 70-х рр. з 286 млн. до 333 млн. чол., причому народжені наприкінці 40-х – на початку 50-х саме на кінець 60-х рр. досягли університетського віку.

Водночас зріс соціальний попит на навчання у вищих закладах: посилилось прагнення батьків надати своїм дітям освіту, зміцніло бажання самої молоді щодо набуття знань, у ряді країн проводилася державна політика розвитку освіти та розширення доступу до неї. Почала збільшуватись чисельність студентів у вузах - з 1950 по 1965 рр. їх кількість на Заході зросла утричі: з 6,3 млн. до 18 млн. За соціальним складом серед них переважали вихідці з середніх прошарків, тоді як відсоток молоді з робітничих родин коливався від 25% у Великобританії та 15% у Франції, до 5-6% у ФРН і Австрії та 1% в Іспанії. Переважали, таким чином, представники саме тієї молоді, психологічні особливості якої ми вже характеризували вище. Втім, студентство й надалі складало не найбільшу соціальну групу населення західних країн: в кінці 60-х рр. на кожні 10 тис. чол. припадало в середньому в США – 244 студенти, у Франції – 117, в Італії – 91, Великобританії – 87, у ФРН – 56.

Збільшення числа студентів викликало жорстку конкуренцію як у університетах за право дістати диплом, так і за їх межами за можливість отримати гідну роботу, оскільки відтепер диплом про одержання вищої освіти вже не гарантував своєму власнику автоматичного здобуття престижної й високооплачуваної посади. У свідомості студентів посилювалося почуття невпевненості за своє майбутнє. Дуже чітко зміни у соціальному статусі тодішнього студентства були окреслені у "Сорбонській декларації" - програмному документі паризьких студентів, складеному в 1968 р. Зокрема, там відмічалось наступне: "Раніше ми являли собою незначну жменьку майбутніх привілейованих осіб, які неминуче інтегрувалися суспільством... Ми більше не впевнені у своєму майбутньому становищі керівників. Це єдине джерело нашої революційності... Віднині ми - трудящі, як і решта".

Із зростанням чисельності випускників вузів далеко не кожен з них міг знайти собі таку роботу, яка б відповідала його прагненням і потребам, оскільки не останню роль відіграла соціальна приналежність колишнього студента – чим нижче був його соціальний

щабель, тим жорсткішою виявилась конкуренція за престижні робочі місця і тим більше часу забирив пошук такого місця у того, хто на цьому щаблі перебував. Наприклад, у США ситуація на той час була наступною: 100 нащадків власників або керівників “великого бізнесу” могли розраховувати на 570 керівних посад у цивільній адміністрації, 100 синів власників дрібного бізнесу – на 200 посад і, нарешті, 100 синів напівкваліфікованих робітників могли претендувати лише на 12 посад у державному апараті. Подібною ж була ситуація в країнах Західної Європи: в Італії навіть у 1970 р. кожен 11-й дипломований спеціаліст з тих, хто ще за три роки до цього закінчив університет, ще не знайшов собі роботу за спеціальністю; у Великобританії в 1967/68 навчальному році не спромоглися працевлаштувались 2,3% випускників, у 1968/69 – 3,9%, у 1969/70 – 5,4%. Зрозуміло, що цифри не дуже великі, проте достатні для того, щоб суто психологічно впливати на студентство, породжуючи в нього відчуття страху за своє майбутнє після закінчення вищого навчального закладу.

Зрозуміло, що потреба у більшій конкурентноздатності зумовлювала посилену активність у навчальному процесі саме студентів-вихідців з робітничих родин. В якості прикладу наведемо цитату з однієї англійської газети стосовно студентів Кембриджського та Оксфордського університетів: “Діти робітників ручної праці отримують на іспитах кращі оцінки, ніж діти з вищих і середніх класів. Більше половини студентів з робітничого класу отримують дипломи з відзнакою, і лише 33% студентів з вищих і середніх класів отримують подібні дипломи”.

Особливо виразно розбіжності у життєвих цілях студентів – вихідців з полярних суспільних верств проявлялись у самомотивації до навчання. Так, у 1967 р. 56 % американських студентів ставились до навчання у вузі не як до засобу краще влаштуватись у житті, а як до способу “краще пізнати себе та оточуючий світ” (порівнюючи з 20% у 1948 р.). Частково тут, безумовно, мав місце протест проти утилітаризму та прагматизму західного суспільства, проте, не меншою мірою, – інфантилізм людей, яким не потрібно було, на відміну від багатьох їхніх колег по студентських аудиторіях, боротися за “місце під сонцем”. Тому і позиція різних студентських верств щодо наявних молодіжних проблем та молодіжного протесту в цілому була достатньо диференційованою. Студенти-діти робітників, як правило, ухилялись від участі у русі протесту, оскільки для них найважливішим було вчитись, щоб “вийти у люди”. Прикладом може послужити

життєвий шлях колишнього федерального канцлера ФРН Г. Шрьодера, який в одному з інтерв'ю заявив, що не брав участі у студентських заворушеннях 1968 р., оскільки вони йому радше перешкождали, не давали змоги вчитись. Для нього ж, сина простої прибиральниці, саме отримання диплому про вищу освіту було єдиною запорукою майбутнього життєвого успіху.

Досить часто лідерами студентських заколотів у 1968 р. були студенти-соціологи (як, наприклад, Д. Кон-Бендіт). Пояснюється цей факт двома причинами як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. По-перше, у 1960-х рр. соціологія фактично стала частиною поп-культури: сотні тисяч американських студентів щорічно відвідували курси соціології, регулярно з'являлась величезна кількість книг, статей і звітів з соціологічних дисциплін; інтерес до соціології був настільки великий, що суспільствознавча література продавалась скрізь - на залізничних станціях і в аеровокзалах, у готелях, магазинах, у вуличних лотках тощо. Ставши елементом повсякденної культури, соціологія неначе «приземлила» рівень розуміння соціальних проблем, створила у пересічної людини уявлення того, що остання, без зайвих заглиблень у теорію, здатна компетентно міркувати про бідність, злочинність, расові проблеми, безробіття та ін. Молоді радикали побачили в соціології прекрасний інструмент для революційної зміни суспільства. По-друге, соціологія часто привертала увагу юнаків та дівчат, які мали яскраво виражені схильності до реформаторства, причому переважно тих, хто переніс певні життєві невдачі і розчарування.

По мірі усвідомлення найбільш далекоглядними представниками урядових кіл країн Заходу того факту, що університети та інші вузи більше не виправдовують нові завдання суспільства та науково-технічного прогресу, були розпочаті відповідні зміни в системі вищої освіти.

Інкони при характеристиці змісту ініційованих перетворень дещо ідеалізується їх соціальна спрямованість, зазначається, що метою намічених реформ було подолання класових та інших соціальних розходжень. Як приклад, наводиться теорія “людського капіталу”, суть якої – надати молоді з низів можливість одержати елітну освіту, стати класними високооплачуваними фахівцями, при цьому на законодавчому рівні заохочувалися освітні реформи й інвестиції великих корпорацій у сферу вищої освіти. Насправді наслідки реформ були далеко не однозначними. Зміни з самого початку носили

суперечливий характер. Зокрема, запровадження нових курсів, таких як комп'ютерна наука, менеджмент тощо, поєднувався з подальшим існуванням старих класичних дисциплін та вкрай консервативною, напівсередньовічною системою внутрішнього управління університетами. Явно недостатньою була і матеріальна база. Переповнені аудиторії зводили контакт між студентами і викладачами до мінімуму.

Існували й інші недоліки. Наприклад, у вузах Франції, що відрізнялись відвертим консерватизмом, застиглістю системи освіти, була заборонена будь-яка політична діяльність, а студенти – відсторонені від участі у вирішенні університетських справ. Суворі умови переведення студентів на старші курси призвели до відсіювання насамперед тих, хто через обставини матеріального й соціального характеру, поєднував навчання з роботою (а оскільки стипендію отримувало лише 15%, то таких було до 40% студентів). До 1968 р. 70-75 % французьких студентів змушені були залишати університети через нескладені іспити, причому половина з них відсіювалася вже після перших чотирьох семестрів – саме таким чином керівництво вузів та чиновники від освіти намагались боротися зі збільшенням числа студентів у вузах. Не менш суворими були порядки й у традиційних вузах Великобританії, зокрема, у вже згаданих Оксфорді та Кембриджі. Наприклад, студент, що з будь-яких причин не склав іспит, не мав права на перездачу і повинен був залишити навчальний заклад. Лише у чітко встановлені дні студенти мали право організувати вечірки; при цьому в деяких коледжах заборонялося вживати алкогольні напої, приводити на вечірки гостей більше певної кількості та запрошувати дівчат без дозволу університетської адміністрації.

Отже, цілком зрозуміло, чому на запитання, які з студентських реалій слід вважати найбільш негативними, одна англійська газета отримала закономірну відповідь: “Нестача грошей, штучність університетського життя, труднощі з працевлаштуванням на роботу після закінчення університету”.

Не зайвим буде згадати перегини, з якими проходили реформи у системі вищої освіти, оскільки це також позначалося на настроях західноєвропейського студентства. Як правило, плани реформування вищої освіти, такі як "план Гуї" в Італії або "план Фуше" у Франції, являли собою калькування північноамериканських зразків. Нерідко замість розширення загальнотеоретичної і загальнотехнічної підготовки відбувалось її скорочення; акцент почав робитись на

отриманні студентами виключно знань, необхідних для виконання чітко визначених функцій вузького спеціаліста. Подібне навчання, за влучним висловом студентів Західної Німеччини, перетворювало їх на "спеціалізованих ідіотів".

Крім того, студентству здавалося, що університети перетворилися на "мультиверситети" – машини, що виробляють з людей "людські деталі для механізму економіки"; слоган "університети – це ті ж самі заводи для навчання" був досить поширений у студентському середовищі. Проте студенти не бажали змиритися з перетворенням вузів на слухняні установи для обслуговування "істеблішменту". Відомий французький письменник Р. Мерль вклав слова обурення проти такого стану речей у вуста одного з героїв-студентів свого роману "За склом": "Ну подумай, тато, яке майбутнє ти мені готуєш? Коліщатко споживацької буржуазної бюрократії...". Такі студенти небезпідставно побоювались бути втягнутими у нецікаву для них роботу у великих, жорстко регламентованих корпораціях, або поступово, з розвитком науково-технічного прогресу, стати застарілими й нікому не потрібними.

Напевно у найбільш загальних рисах причини невдоволення вищою освітою охарактеризував англійський дослідник С. Хатч: "Система освіти викликає очікування, проте не надає засобів для їх здійснення. Це класичний рецепт для революції".

Щоправда, аналізуючи студентські заворушення інших університетах США (зокрема, в Берклі), варто відмітити, що незадоволення власне освітньою системою не відіграло суттєвої ролі у виникненні американського студентського протесту. Основна маса студентів була цілком задоволена умовами та постановкою освіти, лекціями, іспитами, викладачами і навіть адміністрацією вузів, причому саме серед активістів незадоволених було найменше. Лише по мірі наростання хвилі студентського руху посилюється також незадоволення освітою. В цілому ж основна маса студентів ставилась до університетів набагато краще, ніж до решти інститутів "істеблішменту". На думку американського науковця С. Ліпсета, "ріст незадоволення університетом являв собою відображення посилення політичного незадоволення як такого"; об'єктом гострої критики університет став лише тому, що був найдосяжнішою ціллю для подібних атак, враховуючи максимальну гласність і мінімальний ризик арешту й суворого покарання, ніж будь-який інший інститут суспільства.

Однак, коментуючи цю думку, варто відмітити наступне:

- система вищої освіти США, яка не несла на собі, на відміну від західноєвропейської, тягар середньовічної традиції, не перебувала у настільки глибокій кризі, як освіта країн Європи. Історично склалося так, що всередині американських університетів тоді спостерігалася порівняно більш широка демократія, ніж у суспільстві в цілому;

- молодіжний радикалізм 60-х рр. ХХ ст. дійсно виходив за межі гасел суто корпоративного студентського протесту, чи руху за реформу системи освіти;

- не варто абсолютно сприймати на віру щирість відповідей опитаних студентів, адже тут міг спрацювати чинник внутрішнього конформізму: уряд, проти якого бунтуєш – далеко, а адміністрація університету поруч, отож і критикувати її небезпечноше.

Не останню роль серед причин активізації молодіжного радикалізму відіграв той факт, що психологічно студентство 60-х докорінно відрізнялося від своїх попередників 40-х та 50-х років.

Так, всупереч наведеним вище фактам втягнення вищої освіти та її випускників у виробничий процес, у 60-х рр. одночасно відбувалася протилежна тенденція – посилення соціальної ізоляції студентства. Нічого алогічного чи парадоксального у цьому явищі не було. Причиною стало поступове збільшення тривалості власне періоду студентства. Студенти 60-х рр. були в цілому фізіологічно старшими за своїх попередників внаслідок трьох причин: 1) збільшення термінів середньої освіти до 12 років, завдяки чому юнаки почали залишати шкільні лави пізніше, ніж десятиліття тому; 2) зростання питомої ваги молодих людей, які поступали до вищих навчальних закладів одразу після закінчення школи; 3) подовження тривалості навчання в університетах і коледжах до 4-8 років. Часто це означало, що інтелектуальний розвиток молодої людини, її обізнаність у абстрактних категоріях аж ніяк не відповідали вмінню вирішувати нагальні практичні питання і потреби повсякденного життя. Навчання зберігало студентів у стані напівзрілості й обмеженої відповідальності, перешкоджаючи тим самим зрілості справжній.

З іншого боку, ранні фізіологічне дозрівання та потяг до самостійності, що проявлялись у зниженні межі шлюбного віку, нехтуванні формальними шлюбними зобов'язаннями серед студентів 60-х рр., а також зменшення вікового цензу на виборах, призвели до сильного обурення тих з них, хто вважав себе вже повноправним і

дорослим і не бажав коритися авторитетові викладачів і владі університетської адміністрації та нав'язаним з гори курсам навчання. Французький соціолог Ж. Еллюль відмічав з цього приводу, що найбільш болісно студентство відчувало дві обставини: відсутність матеріальної незалежності у молодій людини і те, що в системі освіти її цькують як дитину, як пасивного споживача знань, більше того – як "матерію, що моделюють".

Розрив між соціальними очікуваннями студентської молоді та реаліями життя мав результатом неприйняття сучасного їм суспільства, його визначення як ворожого і підступного, просякнутого лицемірством. Томас Хейден, один з лідерів молодіжного руху 60-х рр. в Сполучених Штатах, з гиркотою зазначав: "... сформувалося, можливо, перше покоління молодих людей, які живуть у достатку і самостійно мислять... Вони бачать, що викладачі – кар'єристи, що адміністрація у навчальних закладах і наставники ніколи не обговорюють ті реальні умови, в яких живуть студенти, що навіть їхні батьки не завжди вірні тим ідеалам, наслідувати які вони вчать молодь".

### **3. Міжнародні чинники радикалізації настроїв молоді країн Західної Європи та США.**

Один з колишніх лідерів американського молодіжного руху Т. Хейден серед міжнародних чинників, що сприяли піднесенню молодіжного протесту, називав "апокаліпсис" у В'єтнамі, травневі барикади 1968 р. у Франції, введення радянських військ до Чехословаччини, культурну революція в Китаї, розстріл студентської демонстрації в передолімпійському Мехіко-сіті, постріли неофашистів у ФРН.

З цим варто погодитись, щоправда, вплив введення військ Організації Варшавського договору до Чехословаччини з метою придушення демократичних процесів (попри викликану хвилю обурення і протестів серед молоді Заходу) не варто перебільшувати, як події, що відбулась десь за "залізною завісою", за межами західної цивілізації. З іншого боку, власне "Празька весна" сама розвивалась під неабияким впливом молодіжного протесту в західних країнах, наслідуючи на масовому рівні (особливо в середовищі чехословацької молоді), його дух свободи, критику істеблішменту та навіть популярні слогани і гасла. Травневі ж виступи французької молоді 1968 р., безумовно, мали великий резонанс, в тому числі серед американської

молоді та студентства, однак ставити його в перелік основних причин активізації молодіжного руху країн Заходу недоцільно, оскільки, по-перше, піднесення молодіжного руху в США розпочалось раніше, ніж у Європі, а, по-друге, через деякий час після паризьких травневих подій 1968 року в Західній Європі починається спад молодіжної активності.

Стосовно ж таких перелічених Т. Хейденом подій, як американо-в'єтнамський конфлікт, китайська "культурна революція", прояви неофашизму та ряд інших, то вони, безумовно, відіграли неабияку роль в активізації молодіжного протесту, а тому заслуговують на те, щоб бути розглянутими докладніше.

Одним з факторів радикалізації молодіжного руху 60-х рр. стала війна, організована США проти В'єтнаму, яка сильно похитнула віру молоді Заходу у демократичність суспільно-політичного ладу США та їх союзників по НАТО. Молоддю був зроблений висновок щодо аморальності та імперіалістичності всієї західної цивілізації, втіленням та еталоном якої виступали Сполучені Штати. Один зі студентських активістів, відповідаючи на запитання урядової комісії, яка вивчала причини заворушень у Колумбійському університеті, пояснив мотиви протесту наступним чином: "Нинішні студенти прийняли всерйоз ідеали, яким їх навчали в школі й у церкві, а найчастіше й у родині, і тепер вони бачать систему, що відкидає їхні ідеали в реальному житті. Расова нерівноправність і війна у В'єтнамі - головні свідчення відхилення нашого суспільства від загально визнаних ідеалів".

Зрозуміло, що, в першу чергу, ця війна позначилась на настроях американської студентської молоді, особливо влітку 1967 р., коли було скасовано звільнення студентів від військової служби (до того 91% їх підтримували військові дії у В'єтнамі). Відтепер одразу боротьба переклалася з абстрактних ідеалів на власні інтереси, а тодішній президент США Джонсон перетворився на найбільш ненависну серед студентської молоді фігуру. Психологічний стан студентства США досить влучно відображений у фразі одного з учасників тодішнього студентського руху: "Ми відчували себе як людина, яку зараз відправлять у газову камеру". Американський науковець Д. Котц стверджував, що якщо справжніми активістами лівого руху в США було не менше 10 тис. молодих людей, то кількість прихильників антивоєнного руху сягала 100 тис., а у спонтанних демонстраціях протесту проти війни у В'єтнамі, що проходили у багатьох містах держави, брали участь більше мільйона молодих людей. Молоді люди,

що виступали проти війни, серед інших аргументів нерідко наводили наступний: для участі в голосуванні на виборах урядових і законодавчих органів США необхідно досягти 21 року, тоді як призовний вік настає у 18, тому уряд не має ні морального, ні юридичного права розпоряджатися життям тих, хто позбавлений права голосу і не може приймати важливі рішення.

Варто відмітити, що молодь інших розвинутих країн Заходу, попри те, що американо-в'єтнамський конфлікт не загрожував безпосередньо її інтересам, також дуже активно протестувала проти цієї вкрай непопулярної війни. Частково солідарність німецьких, французьких та італійських студентів-радикалів з в'єтнамським рухом опору пояснювалась тим, що імперіалізм, проти якого виступив народ В'єтнаму, у свідомості молоді Заходу був нерозривно пов'язаний з владою великих бюрократичних організацій в індустріальному суспільстві. Таким чином, для студентських радикалів борці проти агресії США у В'єтнамі виступали природними союзниками у боротьбі студентів проти "істеблішменту".

Потрібно відзначити, що на свідомість молодого покоління країн Заходу значною мірою вплинув національно-визвольний рух в країнах "третього світу", в першу чергу на Кубі та в інших державах Латинської Америки. Симптоматично прозвучав репортаж кореспондента однієї з французьких радіостанцій з мітингу паризьких студентів, присвячених загибелі в лісах Болівії одного з молодіжних кумирів, кубинського героя-партизана Ернесто Че Гевари: "Звістка про смерть Че Гевари, який пожертвував своїм статусом "людини номер два" на Кубі заради того, щоб загинути в забутих богом джунглях за волю чужої країни, ураганом пронеслася по свідомості студентів...: вони скандують: "Че - герой, буржуазія - лайно! Смерть капіталу, хай живе революція!" - і багато хто при цьому плаче". Західнонімецький дослідник К. Менерт зазначав, що згодом після вбивства Дж. Кеннеді, що був героєм для значної частини молоді, його місце зайняли Ернесто Че Гевара та Фідель Кастро. За його словами, молодь надихалась не стільки теоріями Гевари, скільки рисами його особистості: байдужістю до спокус багатства і влади; щодо іншого кубинського революціонера, то розчарування в Кастро, який став сателітом Москви, виникло лише на початку 70-х рр., тоді як у середині 60-х рр. серед живих представників лівого табору не було більш популярної фігури. Латиноамериканські методи боротьби нерідко механічно переносились "молодими бунтівниками" на ґрунт

Західної Європи та США, як, наприклад, сумнозвісна тактика "міської революційної герільї", згідно з якою, міста – це є цементні джунглі, у яких партизанська боротьба може здійснюватися не менш ефективно, ніж у гірських місцевостях.

Однак чи не найгучніше у свідомості та настроях молодого покоління відгукнулася "культурна революція" в Китаї, що почалась в 1966 р. К. Менерт, говорячи про причини надзвичайно високої популярності серед західного студентства ідей Мао-Цзедуна, вважав, що останній "дійсно бачив рушійну силу історії у боротьбі протиріч, тобто у революції, яка постійно виникає знову і знову, що він не намагався її з боягузтва загальмувати... Людина з такою перспективою, від якої перехоплює подих, окриляла західну молодь". Як би там не було, але масова участь у подіях "культурної революції" китайської молоді, уявна стихійність та псевдоантибюрократична спрямованість цього руху сприяли його дуже високій популярності серед молоді та студентства Заходу.

Отже, в умовах глобалізації світу, зокрема, зникнення національних обмежень для поширення інформації, події міжнародного життя набули принципово нового значення у розвитку внутрішньополітичних процесів. Для освіченої молоді Заходу вони з своєрідних "речей у собі" почали невпинно перетворюватись у "речі для всіх", стаючи не просто об'єктом постійного інтересу, але й чинниками радикалізації молодіжної свідомості. Такими чинниками були, насамперед, агресія США у В'єтнамі, національно-визвольний рух в країнах "третього світу" та китайська "культурна революція".

#### **4. Вплив внутрішньополітичних чинників розвитку окремих країн Заходу на молодіжний протест другої половини 60-х рр. ХХ ст.**

Огляд причин піднесення молодіжного руху в другій половині 60-х рр. ХХ ст. був би неповним без урахування деяких подій та специфічних обставин, притаманних для внутрішньої політики окремих розвинутих країн Заходу, зокрема, Сполучених Штатів Америки, Німеччини, Італії та Франції, які посилювали невдоволення їх населення, в тому числі молоді.

Так, пом'якшення міжнародної напруги в другій половині 50 – 60-х рр. та пов'язана з цим загальна демократизація внутрішньополітичного життя у Сполучених Штатах Америки та країнах Західної Європи викликали, у якості зустрічної реакції, активізацію крайньо правих політичних сил. Найбільш одіозні з них відверто зверталися до

політичної й ідейно-філософської спадщини фашизму та нацизму, інші прагнули пристосовувати свої програми та вимоги до нових обставин, намагаючись, водночас, апелювати до консервативних традицій суспільної свідомості. Пожвавлення праворадикальних кіл, їх певні політичні здобутки спричинили зрозуміле занепокоєння ліберальної та лівої частини західного суспільства, особливо молоді, відігравши не останню роль у її радикалізації.

У США на початку 60-х рр. почали швидко набирати сили американські ультраправі, які, налякані розгортанням у країні масового демократичного руху, виступали за повернення до політики "маккартизму". Соціальному маневруванню праві сили протиставили вимоги "закону і порядку", посилення поліцейських репресій; вони відзначались, насамперед, небажанням йти шляхом соціальних реформ, ворожим сприйняттям борців за цивільні права, робітничого руху, негативним ставленням до регулюючих заходів в економічній сфері, проголошуючи, натомість, принцип недоторканості приватної власності. В галузі зовнішньої політики вони фактично підтримували експансію США у В'єтнамі та Латиноамериканському регіоні, а також курс на загострення "холодної війни". Найбільш активними та впливовими з праворадикальних організацій на той час були "Товариство Джона Берча", воєнізована структура "Мінітмени", "Американська нацистська партія", перейменована у кінці 1966 р. на "Націонал-соціалістичну партію білих", "Ку-клукс-клан", "Молоді американці за свободу", а також ультраправі клерикальні організації "Хрестовий похід християн" та "Християнський антикомуністичний хрестовий похід". Характерно, що згідно з опублікованими у США даними, 162 члени Палати представників (37%) і 25 сенаторів (25%) конгресу США 87-го скликання стояли на позиціях правих і ультраправих організацій. Загальна ж чисельність активістів праворадикальних структур, за підрахунком американських дослідників, у другій половині 60-х рр. доходила до 6-7 млн. осіб. Зрозуміло, що пожвавлення правих сил викликало протидію з боку ліберального та ліво налаштованого сегменту суспільства, в тому числі молоді та студентства.

Німців разом з італійцями, як народи, які вже пережили в своїх країнах фашистські режими в першій половині ХХ ст., ще більшою мірою, ніж громадян Сполучених Штатів Америки, турбувало пожвавлення ультраправих, неофашистських сил, яке розпочалося саме у 60-ті рр. ХХ ст.

Так, у листопаді 1964 р. на установчому з'їзді в м. Ганновері (Західна Німеччина) була створена Націонал-демократична партія Німеччини, яка, по-суті, знаходилась на неонацистських позиціях. Хоча ця партія була далеко не першою з подібного роду організацій, що виникали й розпадалися у післявоєнній ФРН, проте саме їй вдалося акумулювати праворадикальні, реваншистські настрої частини західнонімецького суспільства, і, завдяки цьому досягти певних успіхів. В 1966-68 рр. НДПН отримала на виборах до ландтагів окремих федеральних земель від 3,9 % (в Гамбурзі) до 9,8 % (у Баден-Вюртемберзі) голосів виборців; на виборах до бундестагу 1969 р. націонал-демократи отримали 4,3 %, або більше 1, 42 млн. голосів. Таким чином НДПН стала вагомим фактором політичного життя ФРН. Її вплив поширився і на частину молоді: на початок 1967 р. осередки студентської організації цієї партії існували в 8 вузах Західної Німеччини; в цілому ж приблизно третину членів НДПН склали особи до 30 років. Крім націонал-демократів у країні існувало і діяло чимало дрібних напів- та нелегальних неофашистських угруповань, які, на відміну від НДПН, не збирались обмежувати себе рамками чинного законодавства.

Протести студентів-лівих радикалів у ФРН того періоду сфокусувалися на декількох питаннях. По-перше, демократично налаштоване студентство було надзвичайно стурбоване тим, що у ФРН продовжують зберігатися багато явищ, успадкованих від "Третього рейху", а отже і небезпека відродження нацизму. По-друге, їх не влаштувала консолідація партійно-бюрократичних еліт, що відбувалася саме в той час, і набула найяскравішого втілення у вигляді коаліції ХДС/ХСС (яких студенти-радикали вважали напівфашистами) і соціал-демократів. Ще однією надзвичайно гострою суспільною проблемою того часу було посилення співробітництва влади ФРН із США, які вели непопулярну серед західнонімецьких студентів війну у В'єтнамі.

Надзвичайно гучний резонанс серед студентської молоді Західної Німеччини та навіть інших країн отримали два постріли, які пролунали протягом двох років найвищого піднесення молодіжного протесту в ФРН, і які у свідомості молодих радикалів 60-х рр. безпосередньо пов'язувались з активізацією неофашизму. 2 червня 1967 р. офіцер західноберлінської поліції пострілом у спину застрелив студента, який випадково опинився на демонстрації протесту, а 11 квітня 1968 р. молодий неофашист дуже важко поранив лідера та

ідеолога студентства ФРН Руді Дучке. Реакцією на обидва випадки стало масове обурення; хвиля мітингів, сутичок з поліцією і підпалів офісів ультраправих газет прокотилася практично по всіх містах Західної Німеччини. Для багатьох молодих людей це означало фактичний розрив з державою, її правлячою верхівкою та взагалі старшим поколінням, яке, власне, і породило, на їх думку, фашизм. Застосування поліцією насильства проти мирних демонстрантів у країні, де більшість державних службовців досі була пов'язана з нацистським режимом, сприймалося як повернення до репресивної політики Третього рейху. Майбутній лідер і натхненник лівоекстремістської організації "Фракція Червоної Армії" (РАФ), У. Майнхоф, у своїй статті "Від протесту до опору", написаний по "гарячих слідах" цих подій, зазначала: "Рубіж між словесним протестом і фізичним опором був пройдений під час демонстрацій у зв'язку з замахом на Руді Дучке у великодні дні - вперше в масовому порядку, а не окремими особистостями, протягом декількох днів і повсюдно, а не тільки в Берліні, на практиці, а не символічно. Після 2 червня палили газети ... тепер намагаються блокувати їхню доставку. 2 червня кидали тільки помідори і тухлі яйця - тепер кидають каміння. У лютому був показаний веселий і смішний фільм про те, як робити "коктейль Молотова" - тепер пляшки з коктейлем дійсно запалали". На одному зі стихійних мітингів пам'яті вбитого в червні 1967 р. студентка, ліва активістка, а згодом одна з учасників РАФ Гудрун Енслін заявила: "Це фашистська держава, готова вбити нас усіх. Це покоління, що створило Освенцим, і дискутувати з ним безглуздо!". Загалом, учасники молодіжного руху другої половини 60-х рр. вважали, що "істеблїшмент" дав їм зайвий раз переконатись у своїй репресивності.

Не менш гостро проблема поживлення правих радикалів стояла тоді і в Італії. Починаючи з 1960 р. неофашистська партія "Італійський соціальний рух" оголосила нову мету - "включення в систему влади" за допомогою "легальної тактики"; забезпечивши своєю допомогою вотум довіря правохристиянському уряду Ф. Тамброні, неофашисти розпочали гучну кампанію підготовки громадської думки до свого можливого входження до складу уряду. Одним із заходів стала розпропагандована спроба провести VI з'їзд ІСД у Генуї, колишньому центрі антифашизму і руху Опору років Другої світової війни. Результатом стала масова антифашистська демонстрація в Генуї 30 червня 1960 р., яка закінчилась кривавими сутичками, що зірвало

проведення неофашистського з'їзду та привело до відставки уряду. Крім легальних праворадикальних партій в Італії та ФРН нараховувалось чимало правоекстремістських груп, діяльність яких відбувалась на межі криміналу, і була, таким чином, постійним фактором дестабілізації внутрішньополітичного життя обох країн.

Отже, в умовах загального полівіння громадської думки в цілому, та молодіжної, зокрема, неабияка активізація політичних сил, що сповідували неофашистські (або близькі до них) погляди, нерідко сприймалися представниками молодіжного руху як певна загроза. Ліворадикальна фразеологія, що супроводжувала молодіжний протест, нерідко відносила до проявів фашизму природний консерватизм державного апарату та окремі випадки перебільшення владних повноважень представників силових структур. У цих умовах терористичні акти, здійснені правими екстремістами, або контакти між ультраправими політичними силами та представниками урядових кіл нерідко сприймалися як приклад змови держави з неофашистськими колами. У кінцевому підсумку це сприяло загальній втраті довіри молоді до "істеблішменту" і ставало додатковою передумовою радикалізації молодіжної свідомості.

Суттєвий вплив на радикалізацію молоді (особливо американської) справив рух негрів за свої права, підтриманий на початку – в середині 60-х рр. білою ліберальною молоддю. Американський студентський рух відчув на собі вплив руху за громадські права чорношкірих американців: тактика і методи борців за громадські права, погляди таких негритянських лідерів як Мартін Лютер Кінг, Малькольм Ікс, безпосередньо впливали на формування політичної ідеології студентського руху. Студенти нерідко порівнювали безправне становище негрів у країні зі становищем студентів в університеті.

Взагалі, протест проти расової нерівності й агресивної війни в Індокитаї викликав широкий демократичний рух і уперше після 30-х рр. привів до серйозної політичної поляризації в країні, у якій ліберальне і радикальне студентство поряд з негритянським населенням виступили як найбільш масова опозиційна сила. При цьому необхідно виділити дві особливості молодіжного протесту США:

- відсутність або слабкість масових політичних організацій робітників, та незначний вплив "традиційних лівих" зумовили

специфіку молодіжного руху в США, порівняно з багатьма іншими країнами Заходу, також охопленими протестом молодих;

- у США політичні виступи молоді почалися в першій половині 60-х років і досягли апогею до 1970 р., тоді як у Західній Європі вони припадали на самий кінець десятиліття.

На настроях американської молоді суттєвим чином позначилась трагічна смерть президента Сполучених Штатів Дж. Кеннеді. Як влучно зазначав вже згаданий К. Менерт, "блиск молодого президента, що випромінював оптимізм і готовність молоді слідувати його гаслам... одним ударом все це було знищено. Молодь... опинилась залишеною на самоті, без перспективи, без віри в Америку і не готова була більше розглядати недоліки в країні як щось тимчасове". До того ж, у США саме в цей період досить болісно постала проблема зростання державного апарату, який фактично вийшов з-під контролю громадськості, внаслідок чого ускладнилась реалізація принципу "вільного підприємництва", а уряд перетворився на орган для здійснення політичного тиску.

Натомість французів непокоїли авторитарні тенденції режиму особистої влади президента де Голля, політика якого являла собою втілення його девізу "Я належу всім і всі належать мені!". В офіційних виступах і приватних розмовах він неодноразово підкреслював своє бачення керівника держави як свого роду демократично обраного абсолютного монарха: "Неподільна державна влада повністю передана обраному народом президенту, і немає жодної іншої влади, міністерської, цивільної, військової, судової, котра може бути делегована або здійснена поза його волею", "Я один визначаю політику і несучу за це відповідальність. Тільки мені належить право приймати рішення". Встановлення сильної влади лише посилювало наслідки традиційної централізації французького університету. Будь-який більш менш значний конфлікт на паризьких факультетах підіймався до національних масштабів. На цьому рівні критика централізованої влади виступала на перше місце. Навпаки, президент де Голль був переконаний, що ніякі політичні проблеми студентів хвилювати не можуть: "Сьогодні ніщо не може бентежити студентів, крім вимог, що стосуються університетських ідалень".

До того ж, з початку 60-х рр. у Франції починає підніматися розчарування соціальною політикою президента, причому воно охоплювало різні прошарки населення. Це було зрозуміло – скасовувались субсидії, що стримували ріст цін на предмети широкого

вжитку, підвищувались тарифи на газ, електроенергію, транспорт, поштові послуги, скорочувались соціальні виплати, пенсії, була скасована система дотацій цін на продукти, що постачалися селянством, зростали податки. Високі прибутки в країні у 74 рази переважали над найнижчими, за десятиліття влади Шарля де Голля ціни у Франції зросли на 40 %. Назривала криза, і молодь, як найкритичніша верства суспільства, це відчувала.

Отже, молодіжний радикалізм у країнах Заходу в другій половині 60-х рр. XX ст. був спричинений сукупністю глибинних процесів та явищ, характерних для тогочасного західного суспільства. Особливості молодіжного руху 60-х рр. (те, що піднесення даного руху відбувалося в умовах економічного розквіту, а також те, що в якості його рушійної сили виступила молодь з заможних та багатих прошарків суспільства) обумовили не лише його специфічність, а, значною мірою, і, власне, причини активізації молодіжного радикалізму. Серед обставин, що сформували вказані особливості у другій половині 60-х рр., особливо виділялися зрушення у психології та свідомості молоді, зокрема, розширення кругозору населення країн Заходу, втрата молодим поколінням 50-х рр. сенсу існування у "суспільстві споживання", загострення "конфлікту поколінь" тощо. Криза вищої освіти, що охопила країни Західної Європи та США і втрата випускниками вузів свого попереднього престижного соціального статусу спонукали студентство Заходу очолити рух протесту молоді проти "істеблішменту". Значною мірою активізації молодіжного радикалізму в другій половині 60-х рр. XX ст. у країнах Заходу сприяли війна США у В'єтнамі, національно-визвольний рух у країнах "третього світу", китайська "культурна революція", а також низка обставин локального характеру.

*Навчальне видання*

**МОЛОДІЖНИЙ РАДИКАЛІЗМ  
другої половини 60-х рр. XX ст.  
в країнах Західної Європи та США**

Конспект лекцій  
Частина I

**Укладач Мінаєв Андрій В'ячеславович**

**Відповідальний за випуск  
проф. Сич Олександр Іванович**